

УВОД

Тематски зборник *Руски добровољци у Србији 1876. године* садржи радове руских и српских историчара који су учествовали на истоименој међународној конференцији октобра 2021. године у Алексинцу. Конференција је била уприличена у време 145. годишњице првог у модерној историји добровољачког покрета који је настао у руском друштву. Одржана је у оквиру првих „Шемјакинских читања“ посвећених сећању на истакнутог руског србисту најновијег доба А. Л. Шемјакина (1960–2018)¹. Руски добровољачки покрет био је главна тема зборника иако неки чланци превазилазе оквире ове теме. Поред тога, у зборник је укључено и пет прилога. Два прилога представљају реакцију уважених учесника без научних звања – генерала Коњиковца (о руским добровољцима у ратовима деведесетих) и свештеника Илића. Друга три представљају историјске изворе у вези са делатношћу М. Г. Черњајева у Србији. Ове документе су за објављивање припремили докторанти Центра за руске и источноевропске студије Одељења за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Треба напоменути да су догађаји 70-их година XIX века били изузетно важни и за Србију и за Русију. У Србији је Велика источна криза обухватила устанак у Босни и Херцеговини (у основи и обиму – трећи српски устанак) и српско-турске ратове 1876. и 1877–1878. Руски добровољци учествовали су у првом од ових ратова. И устанак и ратови представљали су борбу Срба за независност, коју су добиле Србија и Црна Гора након Берлинског конгреса 1878. године. Уз сву замршеност и амбивалентност међународне ситуације, а нарочито окупацију суседне Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, остваривање независности за било коју државу, укључујући и Србију, било је огроман корак напред. Напоменимо да је управо овај квалитативно нови период у историји Срба после стицања независности постао главни део истраживања А. Л. Шемјакина.

За Русију је руско-турски рат, који су заправо започели руски добровољци, био последњи од десетак других које је она водила од краја XVII века. Сваки од ових ратова слабио је Османско царство,

1 *Русија и Србија на прелому векова. Српске теме Андреја Шемјакина*, одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд, 2020; *Человек на Балканах. Памяти А.Л. Шемякина (1960–2018)*, под общ. ред. А. А. Силкина, Е. П. Серапионовой, Ю. В. Лобачевой, А. Ю. Тимофеева, Москва, Санкт Петербург, 2020.

самим тим приближавајући ослобођење и међународно признање Србије.

Притом је последњи руско-турски рат апсолутно посебан. Руси су тежили јасним циљевима: приступ Русије њеним природним границама на југу – обалама Црног мора. Друго, излаз из овог затвореног мора кроз мореузе у отвореније Средоземно море.

Овај рат је, пак, био другачији. Русија у њему није имала својих интереса. Штавише – од самог почетка Велике источне кризе званична Русија је настојала да се не меша. Распоред снага на светској сцени јој очигледно није ишао у прилог. И у Русији су то веома добро разумели и посебно су се бојали да се не понови сценарио Кримског рата. Србима су подршку пружали само руски добровољци. И тако би, вероватно, остало и надаље. Међутим, интервенисала је руска јавност.

Дакле, прва одлика руско-турског рата састоји се у томе што је он био изнуђен, без јако изражених циљева с руске стране. Друга одлика: овај рат је био директно усмерен ка ослобођењу Јужних Словена. У самој Русији су тада словенофилска осећања нагло порасла. И управо су она гурала власти ка рату за ослобођење истокрвне и истоверне браће.

Редак је случај не само у историји Русије, али посебно у њеној историји, да је јавно мњење одиграло тако значајну, чак и одлучујућу улогу. Притом се јавност обично залаже за мир, а овај пут је, насупротив ставу државе, она позивала на рат.

Крајем априла 1877. године званична Русија је ушла у рат, шест месеци после пораза Србије, када је већина османских трупа већ напустила западни Балкан и била спремна да дочека Русију на својим источним границама. Званична Русија ушла је у рат са закашњењем и невољно, будући да војска и привреда државе нису биле спремне за рат (као што то обично бива у Русији). Ушла је у рат, унапред знајући да већ закључени међународни уговори не уливају наду у територијална проширења на мореузе. Тако је руски добровољачки покрет заправо утицао не само на расположење шире јавности него и на државну политику уопште.

доктор историјских наука К. В. Никифоров,
директор Института за словенске студије РАН

ВВЕДЕНИЕ

Тематический сборник «Русские добровольцы в Сербии 1876 г.» был составлен из трудов русских и сербских историков, принявших участие в международной конференции с тем же названием в октябре 2021 г. в г. Алексинац. Конференция была приурочена к 145-летию первого в новой истории добровольческого движения, возникшего в российском обществе. Эта конференция состоялась в рамках первых «Шемякинских чтений», посвященных памяти выдающегося русского сербиста последнего времени А.Л. Шемякина (1960–2018)². Русское добровольческое движение оказалось в центре внимания сборника, хотя некоторые статьи и выходят за рамки этой темы. Дополнительно в сборник включено пять приложений. Два из них стали реакцией уважаемых участников без научных званий – генерала Кониковаца (о русских добровольцах войн 1990-х годов) и священника Илича. Еще три приложения являются историческими источниками, связанными с деятельностью М.Г. Черняева в Сербии. К печати эти документы подготовлены докторантами Центра по изучению России и Восточной Европы Отделения истории Филолофского факультета Белградского университета.

Нужно отметить, что события 1870-х годов были чрезвычайно важными и для Сербии, и для России. В Сербии Великий восточный кризис вобрал в себя восстание в Боснии и Герцеговине (по сути и масштабу – Третье сербское восстание) и сербско-турецкие войны 1876 и 1877–1878 гг. На первую из этих войн и отправились русские добровольцы. И восстание, и войны были борьбой сербов за независимость, которая и последовала по решению Берлинского конгресса в 1878 г. для Сербии и Черногории. При всей запутанности и неоднозначности международной ситуации, в частности оккупации Австро-Венгрией соседней Боснии и Герцеговины, достижение независимости для любой страны, в том числе Сербии, означало огромный шаг вперед. Кстати, именно этот качественно новый период истории сербов после обретения ими независимости и стал основным в исследованиях А.Л. Шемякина.

2 *Русија и Србија на прелому века. Српске теме Андреја Шемякина*, одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд, 2020; *Человек на Балканах. Памяти А.Л. Шемякина (1960-2018)*, под общ. ред. А. А. Силкина, Е. П. Серапионовой, Ю. В. Лобачевой, А. Ю. Тимофеева, Москва, Санкт Петербург, 2020.

Для России русско-турецкая война, которую начали фактически русские добровольцы, стала последней после десятка других, которые она вела с конца XVII в. И каждая из таких войн ослабляла Османскую империю, приближая тем самым освобождение и международное признание Сербии.

Причем последняя Русско-турецкая война была совершенно особой. Предыдущие – преследовали ясные цели: во-первых, выход России на свои естественные пределы на юге – к берегам Черного моря. Во-вторых, выход из этого закрытого моря через Проливы в более открытое Средиземное море.

Но эта война – другая. Собственных интересов у России в ней не было. Более того – с самого начала Великого восточного кризиса официальная Россия стремилась в него не впутываться. Расклад сил на мировой арене был явно не в ее пользу. И в России это прекрасно понимали и особенно опасались повторения ситуации Крымской войны. Поддержку сербам оказывали только русские добровольцы. И так бы, наверное, оставалось и впредь. Но вмешалась русская общественность.

Поэтому первая особенность Русско-турецкой войны заключается в том, что это была война вынужденная, без собственных ярко выраженных целей. Вторая особенность. Это была война непосредственно направленная на освобождение южных славян. В самой России тогда резко выросли славянофильские настроения. И именно они подталкивали правительство к войне за освобождение единокровных и единоверных братьев.

Редкий случай не только в истории России, но в истории России особенно, когда общественное мнение сыграло такую значительную, даже решающую роль. Причем обычно общественность выступает за мир, а в этот раз вопреки государственной позиции она призывала к войне.

В конце апреля 1877 г. официальная Россия вступила в войну, спустя полгода после поражения Сербии, когда большая часть османских войск уже покинула Западные Балканы и была готова встретить Россию на своих восточных границах. Официальная Россия вступила в войну с запозданием и нехотя, так как армия и экономика страны к войне (как это и бывает обычно в России) не были готовы. Вступила, наперед зная, что уже заключенные международные договоры не позволяют надеяться на территориальные приращения на Проливах. Таким образом, русское добровольческое движе-

ние 1876 г. фактически повлияло не только на настроения широкой общественности, но и на государственную политику в целом.

д.и.н. К.В. Никифоров,
директор Института славяноведения РАН